

Κεφάλαιο 10^ο – Η Έννοια της Σχετικής Υπεραξίας

Με το 10^ο κεφάλαιο, «Η έννοια της σχετικής υπεραξίας», εισαγόμαστε στην τέταρτη ενότητα του Κεφαλαίου. Η ενότητα αυτή έχει τίτλο «Η παραγωγή της σχετικής υπεραξίας», μια σαφής διάκριση με την τρίτη ενότητα που είχε τίτλο «Η παραγωγή της απόλυτης υπεραξίας». Ο Μαρξ δηλαδή, ήδη από τους τίτλους των ενότητων διακρίνει τους δύο μηχανισμούς απόσπασης υπεραξίας, εισάγοντάς μας έτσι στις διαφορετικές διαστάσεις της παραγωγικής διαδικασίας.

Εισαγωγή

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση της έννοιας της σχετικής υπεραξίας θα κάνουμε μια ανασκόπηση κάποιων εννοιών από προηγούμενα κεφάλαια που θα μας βοηθήσουν στη συζήτησή μας.

Ο Μαρξ στο πρώτο κεφάλαιο (σ. 23) λέει ότι το αξιακό μέγεθος είναι μόνο το ποσό της κοινωνικά αναγκαίας εργασίας ή αλλιώς ο κοινωνικά αναγκαίος εργάσιμος χρόνος για την παραγωγή μιας χρηστικής αξίας. Στην επόμενη σελίδα γράφει «όσο μεγαλύτερη η παραγωγική δύναμη της εργασίας, τόσο μικρότερος ο εργάσιμος χρόνος που απαιτείται για την παραγωγή ενός είδους».

Επίσης, ο βαθμός της μέσης παραγωγικότητας δεν εξαρτάται από τον μεμονωμένο καπιταλιστή, αλλά από το σύνολο των καπιταλιστών παραγωγών μιας χρηστικής αξίας. Π.χ. Ο βαθμός παραγωγικότητας στην παραγωγή αθλητικών ρούχων δεν εξαρτάται μόνο από την Adidas, αλλά από όλες τις εταιρίες παραγωγής αθλητικών ρούχων. Αυτός ο μέσος όρος υπόκειται σε συνεχή μεταβολή και «ορίζεται» στην ανταλλαγή. Τότε οι μεμονωμένοι καπιταλιστές βλέπουν την αντιστοιχία των δικών τους χρόνων παραγωγής με τον κοινωνικά αναγκαίο.

Ο Μαρξ στο προηγούμενο κεφάλαιο έδωσε μια σειρά ορισμούς και τύπους σχετικά με την απόσπαση υπεραξίας και ανέπτυξε την ανάλυσή του για την απόλυτη υπεραξία. Μια έννοια που θα μας απασχολήσει και εδώ είναι το ποσοστό της υπεραξίας. Το ποσοστό της υπεραξίας ή αλλιώς βαθμός εκμετάλλευσης ορίζεται ως ο λόγος της υπεραξίας προς το μεταβλητό κεφάλαιο υ/μ. Επίσης, ισούται με το λόγο υπερεργασίας προς αναγκαία εργασία. Τέλος, πολύ απλά μπορούμε να πούμε ότι απόλυτη υπεραξία είναι η άμεση αύξηση της υπεραξίας, κυρίως με την επιμήκυνση της εργάσιμης ημέρας, πέρα από το σημείο που είναι αναγκαίο για την πληρωμή της αξίας της εργασιακής δύναμης.

Οκ πάμε στο καλό κομμάτι.

Η έννοια της σχετικής υπεραξίας

Κεντρικό ερώτημα: Πώς μπορεί να αυξηθεί η παραγωγή υπεραξίας χωρίς καμία παράταση της εργάσιμης μέρας;

Η εργάσιμη μέρα μπορεί να αναπαρασταθεί ως ένα ευθύγραμμο τμήμα ΑΓ. Το τμήμα ΑΒ είναι ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης. Δηλαδή, το τμήμα της εργάσιμης μέρας που παράγεται αξία ισοδύναμη της αξίας της εργασιακής δύναμης που έχει πληρωθεί από τον κεφαλαιοκράτη. Το τμήμα ΒΓ αναπαριστά την παράταση της εργασίας (υπερεργασία), κατά τη διάρκεια της οποίας παράγεται η υπεραξία.

A ----- B ----- Γ

Μέχρι τώρα, οι παραδοχές μας ήταν: σταθερή αναγκαία εργασία, μεταβλητή εργάσιμη ημέρα. Αυτή η μεταβλητότητα ήταν το αντικείμενο του όγδοου κεφαλαίου. Τώρα ο Μαρξ αλλάζει τις δύο παραδοχές: η συνολική εργάσιμη ημέρα είναι σταθερή και θα εξεταστεί η μεταβλητότητα της αναγκαίας εργασίας. Επομένως, έχουμε τις εξής δύο υποθέσεις και με βάση αυτές θα εξετάσουμε αρχικά το πως μπορεί να αυξηθεί η υπεραξία και το ποσοστό υπεραξίας.

Αν θεωρήσουμε μια οχτάωρη εργάσιμη μέρα ($ΑΓ=8$), όπου οι έξι ώρες είναι αναγκαία εργασία ($ΑΒ=6$) και η υπερεργασία είναι δύο ώρες ($ΒΓ=2$). Τότε, το ποσοστό υπεραξίας είναι

$$\text{υπερεργασία/αναγκαία εργασία} = 2/6 = 1/3 = 30\%$$

Θεωρώντας δεδομένο το μήκος της εργάσιμης μέρας, είναι δυνατό να παραχθεί περισσότερη υπεραξία μετατοπίζοντας το σημείο Β προς τα αριστερά ($Β'$). Μειώνοντας δηλαδή τη διάρκεια της αναγκαίας εργασίας και αυξάνοντας κατά συνέπεια την υπερεργασία.

A ----- B ----- Γ

A ----- B' ----- Γ

Άρα αν όπως πριν $ΑΓ=8$, αλλά $ΑΒ'=4$ και $Β'Γ=4$, τότε το ποσοστό υπεραξίας είναι

$$\text{υπερεργασία/αναγκαία εργασία} = 4/4 = 1 = 100\%$$

Η μετατόπιση αυτή όμως μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη μείωση του μισθού της εργάτριας κάτω από την αξία της εργασιακής της δύναμης. Ο Μαρξ αναγνωρίζει ότι μια τέτοια κίνηση από πλευράς του κεφαλαιοκράτη αντανακλά μια πραγματικότητα των πραγματικών μισθών. Στην ανάλυσή του όμως δεν θα ληφθεί υπόψιν, καθώς εξετάζονται μόνο οι «κανονικές» καπιταλιστικές σχέσεις, δηλαδή όλα τα εμπορεύματα (άρα και η εργασιακή δύναμη) αγοράζονται και πωλούνται στην πραγματική τους αξία. Η ανάλυση του Κεφαλαίου δεν βασίζεται σε μια θέση που λέει ότι «οι καπιταλιστές μας κλέβουν». Έτσι, η παράταση της υπερεργασίας πηγάζει από την μείωση του αναγκαίου χρόνου εργασίας και όχι το αντίστροφο.

Σχηματικά

Μείωση του αναγκαίου χρόνου εργασίας → αύξηση της υπερεργασίας

ΚΑΙ ΟΧΙ αύξηση της υπερεργασίας → μείωση του αναγκαίου χρόνου εργασίας

Αν η εργασιακή δύναμη αγοράζεται και πωλείται στην πραγματική της αξία, τότε, ο αναγκαίος χρόνος εργασίας μπορεί να μειωθεί μόνο αν μειωθεί η ίδια η αξία της. Αυτό μπορεί να συμβεί με δύο τρόπους:

A) Να μειωθεί το εύρος των μέσων διαβίωσης που θεωρούνται αναγκαία (βίαιη υποτίμηση και πτώση του βιοτικού επιπέδου).

B) Να μειωθεί η αξία των μέσων διαβίωσης.

Ο Μαρξ ασχολείται με τον δεύτερο τρόπο. Για να μειωθεί η αξία των μέσων διαβίωσης θα πρέπει να επέλθει μια επανάσταση στην ίδια την παραγωγική διαδικασία.

Ορισμός: Ως ύψωση (Erhöhung) της παραγωγικής δύναμης της εργασίας ορίζεται μια μεταβολή στην εργασιακή διαδικασία μέσω της οποίας συντομεύεται ο κοινωνικά αναγκαίος εργάσιμος χρόνος για την παραγωγή ενός εμπορεύματος.

Η παραπάνω έννοια χρησιμοποιείται για να τονιστεί ότι η μείωση της αναγκαίας εργασίας μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω της αλλαγής των τεχνικών και κοινωνικών όρων της εργασιακής διαδικασίας. Η ύψωση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας οδηγεί στη μείωση της αξίας της εργασιακής δύναμης και συνεπώς στο κόντεμα του αναγκαίου χρόνου εργασίας.

Ύψωση → μείωση της αξίας της εργασιακής δύναμης → αύξηση υπερεργασίας

Σε αυτό το σημείο (σ. 288) ο Μαρξ δίνει τους ορισμούς της απόλυτης και της σχετικής υπεραξίας.

Ορισμός: Η υπεραξία που παράγεται με την παράταση της εργάσιμης μέρας, ονομάζεται απόλυτη υπεραξία. Αντιθέτως, η υπεραξία που πηγάζει από τη συντόμευση του αναγκαίου εργάσιμου χρόνου και την αντίστοιχη μεταβολή στη σχέση των μεγεθών των δύο συστατικών μερών της εργάσιμης μέρας ονομάζεται σχετική υπεραξία.

Ενώ το τρίτο κεφάλαιο έχει τίτλο «Η παραγωγή της απόλυτης υπεραξίας», ο ορισμός της απόλυτης υπεραξίας δίνεται πρώτη φορά εδώ.

Παραπάνω είπαμε ότι θα εξεταστεί η μείωση της αξίας της εργασιακής δύναμης όταν αυτή επιτυγχάνεται μέσω της μείωσης της αξίας των μέσων διαβίωσης. Αυτό μπορεί να συμβεί είτε όταν αυξάνεται η παραγωγικότητα σε κλάδους που παράγουν μέσα διαβίωσης, είτε όταν αυξάνεται η παραγωγικότητα σε κλάδους που παράγουν πρώτες ύλες ή μηχανήματα απαραίτητα για την παραγωγή μέσων διαβίωσης. Ο Μαρξ δίνει το παράδειγμα της παραγωγής αρβυλών. Η αξία τους καθορίζεται όχι μόνο από τη δουλειά του υποδηματοποιού, αλλά και από την αξία του δέρματος, της μηχανής, του βερνικιού κλπ.

Η αύξηση της παραγωγικότητας συμβαίνει με τους εξής τρόπους:

A) Μέσω της τεχνολογικής βελτίωσης των μέσων εργασίας (πχ. με την χρήση πιο εξελιγμένων μηχανών στην σφαίρα της παραγωγής)

B) Με τη βελτίωση της μεθόδου εργασίας (πχ. εισαγωγή της αλυσίδας παραγωγής και μείωση των «κενών διαστημάτων» δηλαδή εντατικοποίηση)

Γ) Με ένα συνδυασμό των δύο παραπάνω παραγόντων

Ωστόσο, η χαμηλότερη τιμή ενός προϊόντος μειώνει αναλογικά την αξία της εργασιακής δύναμης, καθώς είναι μόνο ένα από τα πολλά εμπορεύματα που απαιτούνται για την αναπαραγωγή των εργατριών. Έτσι, αφού η αύξηση της παραγωγικότητας έχει πολύ χαμηλή επίδραση στην αξία της παραγωγικής δύναμης, έρχεται το ερώτημα ποιο είναι το κίνητρο του μεμονωμένου καπιταλιστή για αύξηση της παραγωγικότητας;

Σύμφωνα με τον Μαρξ (σ. 289) «πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στις γενικές και αναγκαίες τάσεις του κεφαλαίου και στις μορφές εμφάνισης τους». Ο νόμος της αξίας ή η τάση για αύξηση του ποσοστού υπεραξίας αποτελούν ακριβώς τέτοιους νόμους της καπιταλιστικής παραγωγής. Οι τάσεις αυτές επιβάλλονται ως κίνητρο στον εκάστοτε ατομικό καπιταλιστή, προκειμένου να μειώσει την αξία των εμπορευμάτων που ο ίδιος παράγει. Σε αυτό το σημείο εισάγεται για πρώτη φορά στο Κεφάλαιο

η έννοια του ενδοκαπιταλιστικού ανταγωνισμού, ως μία από τις μορφές εμφάνισης των εγγενώς αντιφατικών τάσεων της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης.

Όπως είπαμε, οι καπιταλιστές είναι δηλαδή αναγκασμένοι να αυξήσουν την παραγωγική δύναμη της εργασίας. Παρόλα αυτά, θα πρέπει να αποσαφηνιστούν κάποια ζητήματα. Το κλειδί για τη συζήτηση που ακολουθεί είναι η σχέση του χρόνου παραγωγής ενός προϊόντος σε σχέση με τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο παραγωγής του ίδιου προϊόντος.

Ο μεμονωμένος χρόνος εργασίας για την παραγωγή ενός εμπορεύματος μετρά ως αξιογενετικός στη σχέση του με τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας για την παραγωγή του ίδιου προϊόντος. Ας πάρουμε τα παραδείγματα με την παραγωγή τραπεζιών και τη συναρμολόγηση υπολογιστών που δίνει ο Χάινριχ (σ. 120 – 122).

Έστω ότι ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος για την παραγωγή ενός τραπεζιού είναι δέκα ώρες. Αν ένας καπιταλιστής καταφέρει να παράγει το ίδιο τραπέζι σε οχτώ ώρες, ουσιαστικά μπορεί να πουλήσει ένα προϊόν οχτάωρης εργασίας σαν να είναι προϊόν δεκάωρης εργασίας.

Τώρα, έστω ότι η συναρμολόγηση ενός υπολογιστή απαιτεί σταθερό κεφάλαιο $\sigma = 200$ ευρώ, αξία εργασιακής δύναμης οχτώ ωρών $\mu = 80$ ευρώ και προκύπτει ποσοστό υπεραξίας 100% άρα $u = 80$ ευρώ. Επομένως, το κόστος του είναι

$$K = \sigma + \mu = 200 + 80 = 280 \text{ ευρώ}$$

Και η αξία του προϊόντος θα είναι

$$\sigma + \mu + u = 200 + 80 + 80 = 360 \text{ ευρώ}$$

Τώρα αν ένας καπιταλιστής καταφέρει να μειώσει την απαιτούμενη εργασία σε τέσσερις ώρες, μπορεί να μειώσει το μεταβλητό κεφάλαιο από 80 ευρώ σε 40 ευρώ. Το κόστος του θα διαμορφωθεί σε

$$K = \sigma + \mu = 240 \text{ ευρώ}$$

Αν πουλήσει στην αγορά τον υπολογιστή 360 ευρώ (μάλλον tablet φτιάχνει), τότε το κέρδος του ανέρχεται σε 120 ευρώ. Αυτή η επιπλέον υπεραξία, και όχι η μελλοντική μείωση της αξίας της εργασιακής δύναμης είναι το κίνητρο του καπιταλιστή για να αυξήσει την παραγωγικότητα της εργασίας. Όσο η καινοτομία που εισήγαγε ο καπιταλιστής μας δεν γενικεύεται, θα έχει ένα προβάδισμα στην αγορά και θα αποκομίζει αυτή την επιπλέον υπεραξία. Αν αυτή όμως η καινούρια μέθοδος επικρατήσει τότε θα μειωθεί ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας για την παραγωγή υπολογιστών. Συνεπώς, αν η αξία των υπόλοιπων εμπορευμάτων (αξία εργασιακής δύναμης και μηχανημάτων) μείνει σταθερή και το ποσοστό υπεραξίας είναι 100%, η νέα αξία θα είναι

$$\sigma + \mu + u = 200 + 40 + 40 = 280 \text{ ευρώ}$$

Τώρα, επιστρέφοντας στον καινοτόμο καπιταλιστή μας, αυτός με την εισαγωγή της νέας μεθόδου παραγωγής έχει δύο επιλογές:

A) Να παράγει την ίδια ποσότητα προϊόντων όπως και πριν την εισαγωγή της καινοτομίας, απολύοντας όμως έναν αριθμό εργατών

B) Να κρατήσει τον ίδιο αριθμό εργατών και στον ίδιο εργάσιμο χρόνο να παράγει περισσότερα προϊόντα.

Ο Μαρξ εστιάζει στο (B). Έχοντας αυξήσει την παραγωγικότητα, ο δαιμόνιος καπιταλιστής μας πρέπει να βρει τρόπο να πουλήσει την αυξημένη ποσότητα προϊόντων του. Ο πιο απλός τρόπος για να το καταφέρει είναι να μειώσει την τιμή. Δηλαδή, να πουλήσει τα εμπορεύματά του κάτω από την μέχρι τώρα αξία τους.

Έστω ότι πουλάει τον υπολογιστή 350 ευρώ. Αφού το κόστος παραμένει 240 ευρώ, έχει κερδίσει υπεραξία ίση με 110 ευρώ, 30 ευρώ περισσότερα από ότι πριν την εισαγωγή της νέας μεθόδου παραγωγής. Η νέα αυτή συνθήκη δημιουργεί καινούργια δεδομένα στην αγορά. Οι χαμηλότερες τιμές του καινοτόμου καπιταλιστή, θα οδηγήσουν τους υπόλοιπους σε χαμηλότερες πωλήσεις και σε ακραίες περιπτώσεις στην πτώχευση. Υπάρχει μόνο μια επιλογή για τους καπιταλιστές που έχουν μείνει πίσω. Θα πρέπει να μειώσουν τις τιμές των προϊόντων τους, αποσπώντας έτσι μικρότερη υπεραξία, και να αυξήσουν την παραγωγικότητα.

Ο ανταγωνισμός αναγκάζει όλους τους καπιταλιστές να αυξήσουν την παραγωγικότητα, ακολουθώντας τον καινοτόμο καπιταλιστή, δηλαδή οι εμμενείς νόμοι του κεφαλαίου είναι ανεξάρτητοι από τη βούληση του μεμονωμένου καπιταλιστή. Οι διάφοροι καπιταλιστές, χωρίς τη χρήση των μαρξικών εργαλείων, έχοντας γνώση αυτής της επιβολής προσπαθούν να εισάγουν πρώτοι μια καινοτομία η οποία θα οδηγήσει σε αύξηση της παραγωγικότητας. Η προσπάθεια αυτή για αποκόμιση μιας επιπλέον υπεραξίας οδηγεί σε έναν αγώνα δρόμου μεταξύ των διάφορων καπιταλιστών.

Με αυτά τα συμπεράσματα κλείνει ουσιαστικά η πρώτη παρουσίαση από τον Μαρξ του τρόπου με τον οποίο αποσπάται η σχετική υπεραξία. Στα κεφάλαια που ακολουθούν θα εξεταστούν οι ιδιαίτερες ιστορικές μέθοδοι με τις οποίες παράγεται η σχετική υπεραξία.

Ταξική πάλη και σημεία προς εξερεύνηση

Ο Μαρξ παρόλη τη διεισδυτικότητα της σκέψης του, στην ανάλυσή του για τη σχετική υπεραξία στο Κεφάλαιο εκκινεί από το λογικό σημείο που λέει ότι η αξία της εργασιακής δύναμης είναι δεδομένη. Σε αυτό όμως προϋποτίθεται μια ομογενοποιημένη εργασιακή δύναμη (από όπου τις έχουν αφαιρεθεί όλα τα επιμέρους χαρακτηριστικά). Ενώ σε ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης, μια τέτοια αφαίρεση μπορεί να είναι βοηθητική για την ανάλυση της σχετικής υπεραξίας, απαιτείται και ένα δεύτερο επίπεδο όπου η παραπάνω θεωρία θα επικοινωνεί και με άλλες θεωρίες για τις σχέσεις εξουσίας που φωτίζουν τους διαχωρισμούς εντός της εργασιακής δύναμης. Πιο συγκεκριμένα, η αύξηση της παραγωγικότητας δεν είναι ο μόνος τρόπος μείωσης της αξίας της εργασιακής δύναμης. Ο σεξισμός και ο ρατσισμός μπορούν να λειτουργήσουν επίσης ως μηχανισμοί άντλησης υπεραξίας. Ο ρόλος των φυλετικών και έμφυλων διαχωρισμών δεν αναλύεται από τον Μαρξ, αποτελώντας έτσι ένα σημείο προς περεταίρω εξερεύνηση.

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται μια κατάταξη των μηχανισμών άντλησης υπεραξίας, με τα όσα έχουμε δει στις ενότητες για την απόλυτη υπεραξία και στην ενότητα για τη σχετική υπεραξία. Ένα ενδιαφέρον ερώτημα είναι αν αυτοί οι μηχανισμοί λειτουργούν διακριτά ή συχνά λειτουργούν παράλληλα, θολώνοντας τις διαδικασίες απόσπασης σχετικής και απόλυτης υπεραξίας.

Πίνακας 1: Κατάταξη των μηχανισμών άντλησης υπεραξίας

Απόλυτη Υπεραξία	Σχετική Υπεραξία
παράταση του εργάσιμου χρόνου	εντατικοποίηση του εργάσιμου χρόνου, μείωση των νεκρών χρόνων
αύξηση του αριθμού των εργατών	πληρωμή μισθών κατώτερων της αξίας της αξίας της εργασιακής δύναμης.
(±) έμφυλοι/φυλετικοί διαχωρισμοί	αύξηση της παραγωγικότητας στους τομείς παραγωγής προϊόντων (ή μέσων παραγωγής που χρησιμοποιούνται σε τομείς παραγωγής προϊόντων) που χρησιμοποιούνται για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης.
	(±) συρρίκνωση του ιστορικού στοιχείου των αναγκών των εργατών
	(±) έμφυλοι/φυλετικοί διαχωρισμοί

Θα πρέπει να σημειωθεί επίσης, ότι η αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης και η μείωση της αξίας της εργασιακής δύναμης δε σημαίνει απαραίτητα φτώχεια του εργάτη από την πλευρά των χρηστικών αξιών και των μέσων διαβίωσης που μπορεί να αποκτήσει. Αντιθέτως, η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα ότι παρότι η αξία της εργασιακής δύναμης της εργάτριας μπορεί να πέφτει, μπορεί ταυτόχρονα να αντιστοιχεί σε μεγαλύτερο πλούτο και καλύτερη ποιότητα μέσων συντήρησης.

Αντιγράφοντας το παράδειγμα από τις παρουσιάσεις της Αθήνας, έστω ότι το μέσο κόστος διαβίωσης, είναι 500 ευρώ) και ότι ο μέσος, καθαρός, ονομαστικός μισθός είναι 750 ευρώ. Μια μείωση του μέσου κόστους διαβίωσης, ασχέτως με ποιο τρόπο αυτό συνέβη (μείωση της αξίας επιμέρους βασικών καταναλωτικών προϊόντων, εφαρμογή πολιτικών επιδότησης ενοικίου, «κοινωνικά τιμολόγια» κλπ.), στα 400 ευρώ, συνεπάγεται καταρχήν την **αύξηση της αξίας της εργασιακής δύναμης**, εκφρασμένη κατά 100 ευρώ στην περίπτωση μας, εάν ο ονομαστικός μισθός παραμένει σταθερός στα 750 ευρώ. Δηλαδή, σε μια τέτοια περίπτωση, ο κάθε προλετάριος αποκτά 100 παραπάνω ευρώ για να τα διαθέσει όπως αυτός νομίζει, πχ. προκειμένου να ικανοποιήσει **περισσότερες ή/και νέες ανάγκες**, να μειώσει τις ώρες ετήσιας εργασίας του ή απλώς να αποταμιεύσει το επιπλέον εισόδημα για περίπτωση ανάγκης.

Τέλος, το σημείο που λείπει από τον Μαρξ είναι η ταξική πάλη. Η αξία της εργασιακής δύναμης, οι κοινωνικές ανάγκες και οι αντιστάσεις στην εντατικοποίηση της εργασίας και την αύξηση της παραγωγικότητας δεν αναλύονται σε αυτή την ενότητα και δεν λαμβάνονται υπόψιν. Αλλά περισσότερα για αυτά στην συζήτηση.

Ερωτήσεις προς συζήτηση

- Υπάρχουν περιπτώσεις από τα δικά μας βιώματα όπου η εισαγωγή μιας νέας τεχνολογίας ή η αλλαγή ενός ρυθμιστικού πλαισίου ή των κανονισμών στη δουλειά μας θυμίζουν κάποιο από τους μηχανισμούς άντλησης υπεραξίας; Τι είδους αντιστάσεις υπήρξαν;

2. Μπορούμε να κάνουμε έναν τόσο σαφή διαχωρισμό μεταξύ εμπορευμάτων που λειτουργούν ως μέσα διαβίωσης ή χρησιμοποιούνται για την παραγωγή μέσων διαβίωσης και των υπόλοιπων εμπορευμάτων; Επηρεάζει η πτώση της αξίας οποιουδήποτε εμπορεύματος την αξία της εργασιακής δύναμης;
3. Ο Μαρξ στο *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής* γράφει ότι ο άνθρωπος είναι το μόνο ζώο το οποίο μπορεί να επεκτείνει ή να περιορίσει σε τόσο μεγάλο βαθμό τις ανάγκες του. Μπορούμε να μιλήσουμε για μια ιστορικότητα των μέσων διαβίωσης; Πως καθορίζονται ποια προϊόντα είναι απαραίτητα για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης;